

Anthropological research on coming of age and “extended youth”: Youth “well-spent” in Serbia

Katarina M. Mitrović ¹

EXTENDED ABSTRACT

While focusing on the phenomenon of “extended youth”, this paper presents the results of anthropological research on coming of age: classical and contemporary. The paper questions the parameters of “normality” when it comes to “extending” phases, youth in particular. While examining what it means to be young, the paper emphasises anthropological contributions to life course research. First of all, the paper focuses on research that highlights concepts seen as universal and biological. Moreover, it approaches classical anthropological research that analyses lifecycle customs and rites of passage. By emphasising classic anthropological works, such as the contributions of Margaret Mead, the paper shows how ethnographic examples have helped present the diversity of the perception of “adequate”, “normal”, and “good” when it comes to life stages or transitions from one life stage to another.

In addition to the work of Mead, special attention is paid to the work of Arnold van Gennep, whose research on rites of passage had a great influence on generations of Serbian ethnologists and anthropologists. Van Gennep’s scheme of successive stages made up of the pattern of rites of passage (separation, transition/liminality, and aggregation) has been particularly important in the context of the transition into adulthood. Finally, this paper analyses how young people in Serbia perceive their youth and life stages in the contemporary context. The presented results are part of a qualitative research study based on in-depth interviews conducted in 2019 and 2020. The results highlight the cultural representations of the “normal” life course and life stage transitions, then present how some young people manage their transition to adulthood in order to perceive their youth as “well-spent”. The conclusion examines how time, life phases, and expectations have been constructed in the local context. Moreover, the paper highlights the layers of the transition to adulthood and autonomy (residential, financial, emotional etc.) that,

¹ *Institute of Ethnography
SASA, Belgrade, Serbia*

Correspondence:

Katarina M. Mitrović,
Institute of Ethnography
SASA, Kneza Mihaila 36,
Belgrade, Serbia

Email:

katarina.mitrovic@ei.sanu.
ac.rs

furthermore, show the complexity of the phenomenon of "extended youth". By questioning the mainstream explanations of extended youth as an exclusive consequence of structural factors and political crisis, the paper offers an alternative explanation of extended youth through the analysis of cultural logic.

KEYWORDS

youth, Serbia, extended youth, cultural representation, life course

Antropološko istraživanje odrastanja i „produžene mladosti“: „proživeti“ mladost u Srbiji

SAŽETAK

Rad se bavi fenomenom „produžene mladosti“, oslanjajući se na antropološka istraživanja odrastanja i sazrevanja, kao i na rezultate mog istraživanja sprovedenog u Srbiji. Pitajući se u odnosu na koje parametre „normalnosti“ je mladost „produžena“, te šta znači biti mlad, rad naglašava doprinos antropoloških proučavanja životnog toka i životnih faza. U radu se najpre daje prikaz istraživanja koja preispituju biološku determinisanost i univerzalnost ovih koncepata, kao i istraživanja u kojima se analiziraju običaji životnog ciklusa i obredi prelaza (Margaret Mid, Van Genep). Koristeći navedeni teorijski okvir, u radu se razmatra odrastanje i fenomen „produžene mladosti“ u Srbiji danas, uz analizu etnografskog materijala sakupljenog tokom 2019. i 2020. godine. Cilj rada je da analizira da li se fenomen „produžene mladosti“ u lokalnom kontekstu može tumačiti kroz prizmu kulturnih predstava o „proživljavanju“ mladosti. Rezultati i zaključci istraživanja pokazuju na koji način neki mladi ljudi u Srbiji segmentiraju svoje iskustvo odrastanja, te kako upravljajući tranzicijom u odraslost koriste svoju produženu mladost. Razumevanjem načina na koji su konstruisani pojmovi: „proživeti mladost“, „dobro roditeljstvo“, „adekvatna briga“, „normalan život“, istraživanje preispituje iznuđenost produžene mladosti kao isključivu posledicu ekonomske i političke situacije i daje alternativno objašnjenje ovog fenomena putem analize kulturne logike zrelog zajedničkog stanovanja i „produžavanja“ mladosti.

KLJUČNE REČI

mladi, Srbija, produžena mladost, kulturne predstave, životni tok

1 UVOD

Proučavanja detinjstva, mladosti i životnog toka, kao i tranzicije u odraslost i roditeljstvo, ustanovljavaju se u sociologiji, te su i u domaćoj nauci češća tema socioloških nego antropoloških istraživanja. Kada je reč o proučavanjima mladosti i mladih, ne možemo reći da su ovi koncepti često bili glavna tema antropoloških studija. Literatura koja se bavi odrastanjem i kulturom mladih u užem smislu, iako ne malobrojna niti skorašnja, dugo nije bila proizvod antropoloških interesovanja. Ukoliko se pristupalo analizi ovih tema, adolescencija i mladost posmatrane su u perspektivi zrelog doba, kao (ne toliko važna) faza koja prethodi stvaranju društvenog subjekta. Na ovakav način zapostavljena je perspektiva mladih, njihovih interakcija i kulturne produkcije u korist naglašavanja tranzicije ka zreloom dobu i učenja za uloge i izazove koji čekaju u budućnosti (Amit i Wulff 1995; Bucholtz 2002).

Međutim, iako možda ne direktno naglašeno, mladima je i te kako posvećena pažnja u istoriji antropološke misli, posebno kada su u pitanju faze životnog toka. Na primer, Edvard E. Evans-Pritchard (Edward Evan Evans-Pritchard), britanski antropolog i stručnjak u proučavanju naroda u oblasti oko Belog Nila, u svom delu posvećenom Nuerima piše o sistemima godina i inicijacijama koje prate prelaze, te njihovim daljim implikacijama (Evans-Pritchard 1940; Bošković 2010). Pišući o sazrevanju na Samoi, američka antropološkinja Margaret Mid (Margaret Mead) preispituje biološke datosti puberteta i adolescencije, stavljajući poseban akcenat na bunt i nemir, te dalje analizira društvene faktore i doživljaj odrastanja (Mid 1978). Bronislav Malinowski (Bronisław Malinowski) ukazuje na to da porodice nisu iste u svim društvima,

te da uloge koje mi poznajemo neko drugo društvo ne percipira na isti način. On takođe objašnjava na koji način se ostvaruju konstruisane faze u društvima koje je proučavao (Malinowski 2001). Poseban uticaj na domaću antropologiju ima i delo Arnolda van Genepa (Arnold van Gennep) koje se bavi životnim fazama i obredima prelaza (Van Genep 2005).

Budući da su centralni pojmovi ovog rada „mladi“, te fenomen „produžavanja“ mladosti, važno je naglasiti da „mladi“ ne podrazumevaju uvek pojedince istih godina, da su starosne kategorije, kao i faze odrastanja, fluidne, istorijski, društveno i kulturno specifične. Shodno tome, mladost je društvena i identitetska kategorija, okarakterisana specifičnim kulturnim shvatanjima uloga, prava, obaveza i dužnosti (Durham 2000; Honwana 2012); mladost je proces, iskustvo, relaciji koncept koji podrazumeva određene prakse i pozicioniranje u odnosu na društvene i kulturne norme (Arnett 2001); mladost je „promenljiva u svojoj formi i sadržaju u zavisnosti od vremena i mesta, pri čemu biologija i fiziologija samog tela nije glavna nepromenljiva varijabla identiteta mladih, već predmet različitih interpretativnih okvira između i unutar kulturnih i istorijskih epoha“ (Amit i Wulff 1995: 45). Dalje, kada je reč o „pomernju“, „produžavanju“, „kašnjenju“, „prolongiranju“, važno je još jednom ukazati na društvenu i kulturnu uslovljenost faza koje ljudi u jednom društvu prepoznaju, te kulturno konstruisanog vremena u odnosu na koje postoji „adekvatan“, „pravi“ i „normalan“ tempo kojim se pojedinci kreću, postižući „uspešnu“ tranziciju. Doprinos antropologije u istraživanjima mladosti, faza životnog toka, običaja životnog ciklusa i još mnogih koncepata i fenomena koji prate odrastanje i starost kao sociokulturne kategorije značajan je jer ukazuje na kulturni, društveni,

ekonomski, politički i istorijski kontekst prema kojima se konstruišu faze, uloge, kulturne predstave koje ih oblikuju i koje iz njih proizlaze.

Koncept „produžene mladosti“, koji u radu navodim kao centralni pojam, koristim u skladu sa određenjem Anđelke Milić i drugih autora koji ukazuju na produženu ekonomsku, finansijsku, stambenu i drugu zavisnost mladih ljudi usled različitih uslova života: dužeg školovanja i kasnijeg dobijanja profesionalnog statusa u pojedinim profesijama (lekari, pravnici, inženjeri), teškoća na tržištu rada, duge potrage za poslom ili nedovoljne zarade, nesigurnosti radnog mesta, osećaja marginalnosti i nedostatka dovoljno jasne perspektive u budućnosti (Milić 2001; Corijn i Klijzing 2001; Honwana 2012). U perspektivi faza i životnog toka mladost postaje posebno teška i duga faza liminalnosti, neodređenog čekanja, ili čak drastičnije „zaglavljenosti“, „zakočenosti“ i „ne-postajanja“ (Khosravi 2017). Na liminalost i kvalitativnu odliku *međustanja* ukazuju i drugi nazivi koji se koriste kao sinonimi ili kao srodni izrazi i fenomenima pri proučavanju „produžene mladosti“. Takve su, na primer, odrednice „produžena adolescencija“, „postadolescencija“, „produženo/zrelo zajedničko stanovanje (engl. *prolonged/mature co-residency*)“, „produženo detinjstvo“ ili „odloženo odrastanje“ (Mitchell, Wister i Gree 2002; Divac 2009; Tomanović 2010; Honwana 2012). Sam fenomen nastaje u kontekstu društvenih promena u zapadnim društvima pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka. Promene koje, pre svega, donosi dostupnost i pristup obrazovanju dalje vode do dužeg školovanja, kasnijeg napuštanja roditeljskog doma, prolongiranja mladosti i odlaganja zaposlenja, braka i roditeljstva (Corijn i Klijzing 2001: 8–9). Kao i kod drugih fenomena koji narušavaju ideal linearnosti, te se

percipiraju kao „kašnjenje“ ili „prebrzo“ ulaženje u faze i uloge, trend dužeg školovanja i produžene mladosti postaje prepoznat kao demografski i politički problem, koji se potom ustaljuje i prepoznaje kao poseban stil života.¹ Kada je reč o Srbiji, za razumevanje fenomena „produžene mladosti“ važno je i razumevanje društvenog konteksta postsocijalizma i društveno-političke tranzicije. Naime, kako Zorica Divac navodi, ekonomska i politička situacija u Srbiji značajno se odražava na psihološke, socijalne i ekonomske potrebe u društvu i porodici (Divac 2009: 125). Takođe, usled kriza i nemira, roditelji nastoje da zaštite svoju decu, a osećaj nesigurnosti i rizika dovodi do zaustavljanja ili prolongiranja faza (Milić 2001: 278; Tomanović i Ignjatović 2004: 42–43).

Cilj ovog rada biće da istraži kako se fenomenu „produžene mladosti“ može pristupiti iz ugla antropologije. Uz osvrt na klasična antropološka dela nastojaću da prikažem antropološki doprinos u analizi faza i prekretnica. Potom ću kroz etnografske primere objasniti antropološke karakteristike fenomena „produžene mladosti“ u savremenoj Srbiji. Dati fenomen analiziraću uzimajući u obzir ideju o kulturi kao „osnovnom antropološkom kognitivnom sredstvu za razumevanje sveta“ (Gačanović 2009: 34), a u smislu zamišljanja i opisivanja sopstvene pozicije. Shodno tome, koristiću pojam „kulturne predstave“ kao „manje-više konzistentan skup ideja koje određena grupa ljudi ima o nekoj pojavi iz stvarnosti i uključuje faktička znanja o toj pojavi, njene simboličke reference u kulturi kojoj pripada data grupa, diskurzivnu, normativnu ili stvarnu povezanost sa drugim kulturnim artefaktima, simbolima,

¹ Poput „prevremene“ tranzicije u roditeljstvo i pun radni odnos (videti: Franklin 1988; Card i Wise 1978; Chilman 1980).

pojavama, procesima i tome slično, kao i stereotipne poglede na datu pojavu, zasnovane na njenom sociokulturnom tretmanu u stvarnosti“ (Žikić 2013: 19).

Pored teorijskih uvida, rad će se osloniti i na kvalitativno istraživanje koje sam sprovela tokom 2019. i 2020. godine.

2 ANTROPOLOŠKA ISTRAŽIVANJA ŽIVOTNIH FAZA I MLADOSTI

Kada je reč o proučavanju mladosti iz ugla antropologije, značajna je literatura koja se bavi odrastanjem i kulturom mladih u užem smislu. Antropološka istraživanja fokusirana su na običaje životnog ciklusa, obrede prelaza, a preispitivanje koncepata zasnovanih na biologiji i fiziologiji prolazi svojevršne etnografske testove. Jasno je da je proces starenja, sazrevanja i odrastanja univerzalan, prisutan svuda u svetu, te da su ljudi u svim kulturama u nekom trenutku svog života „mladi“. Ipak, iskustvo mladosti i pozicija mladih variraju u zavisnosti od lokalnog društveno-političkog konteksta. Iz antropološke perspektive zgodno je posmatrati životne faze kao društveno prepoznate i prihvaćene kategorije kroz ideju o vremenu kao kulturnoj kategoriji, odnosno poimanju vremena, „te o opažljivim posledicama toga u društvenom i kulturnom životu“ (Žikić 2013: 27). Samim tim, način poimanja vremena (u ovom slučaju i kroz faze) utiče na način strukturiranja života koji se događa u fizičkoj stvarnosti što, kako Žikić navodi, „može da bude nadgrađeno refleksivističkim postulatom da način mentalnog organizovanja kulturnih kategorija utiče na poimanje sebe kao kulturnog subjekta“ (Žikić 2013: 27).

Pitanja odrastanja i društvene konstrukcije starosnih doba postavlja značajno delo Margaret Mid. Ona dovodi u

pitanje koncepte viđene kao univerzalne i biološke kroz analizu terenskog rada, obavljenog tokom višemesečnog boravka na Samoi tokom 1925. i 1926. godine (Milenković 2003: 11). Ova analiza predstavljena je u njenoj doktorskoj disertaciji koja je kasnije i priređena u delo „Sazrevanje na Samoi: psihološka studija mladeži u primitivnom društvu, namenjena ljudima zapadne civilizacije“ (1928). Imajući u vidu isti proces telesnog razvoja koji prati pubertet, ali i sukobe i bunt koji prati adolescentski period u Americi tog doba, Midova želi da ispita da li je nemir i jad ove faze odrastanja isti za sve ljude poput, na primer, nemira i jada faze nicanja zuba kod dece (Mid 1978: 176–177). Proučavajući samoansko društvo, Midova zaključuje da su društveni faktori presudni za doživljaj odrastanja. Kako bi obrazložila svoj stav ona detaljno prikazuje odnos prema jakim osećanjima, sukobima i bolnim situacijama, izborima i merilima moralnosti koji se u mnogome razlikuju u istraživanoj kulturi i kulturi istraživača. Midova potom naglašava da problem nije u biologiji već u kulturi, ističući da „pritisak leži u našoj civilizaciji, ne u telesnim promenama kroz koje prolaze naša deca, ali pri svemu tome taj pritisak, u Americi dvadesetoga stoleća, nije ništa manje stvaran niti manje neminovan“ (Mid 1978: 208). Svojoj analizi, pored društvene i kulturne, Midova dodaje i istorijsku dimenziju, sugerišući čitaocu da se zapažanja odnose na period u kojem je sproveden terenski rad, te da ne moraju nužno biti tačna u budućnosti. Delo Margaret Mid posebno je značajno jer u prvi plan stavlja ideju o raznolikosti čovečanstva i kontekstualno tumačenje definisanja faza mladosti, odraslosti, zrelosti, što je imalo i šire društvene implikacije (videti Milenković 2003; Shankman 2018). Njeno delo napisano je za širu publiku, kao antropološko štivo posebno

prihvaćeno kod zaposlenih u mediji-
ma, prosveti, nauci, ali i kao popularni
priručnik za vaspitavanje. Štaviše, kako
naglašava Milenković, „Mid je postala
poznata antropološkinja zato što je ste-
kla vanakademski društveni ugled, a ne
obrnuto“: „U kontekstu u kojem je obja-
vljena, ova studija je imala reformatorski,
čak revolucionarni karakter. U skladu
sa regulativnim idealom boasovske an-
tropologije – kulturnom kritikom i pro-
mocijom mira i tolerancije – dovela je u
pitanje predrasudna i zdravorazumska
poimanja normalnosti i uobičajenih shva-
tanja o 'prirodnosti' adolescentske krize i
za nju karakterističnih odgovora (kazna,
prevaspitavanje, tortura nad mladom
populacijom).“ (Milenković 2003: 101).

Polemika o rezultatima i stavovima
Midove povelu se u godinama koje su
usledile (Lowie 1929; Winston 1934;
Harries 1968 prema Milenković 2003),
a posebno je postala značajna i popu-
larna kroz kritiku Dereka Frimana koji je
u godinama posle smrti autorke doveo
u pitanje njen materijal, objektivnost i
zaključke (Freeman 1996). U kontekstu
mog istraživanja, rad Midove značajan
je i koristan za objašnjavanje ideje o
konstrukciji mladosti, odrastanja, sa-
zrevanja, ideja o konstrukciji životnih
faza uopšte. Važno je zapažanje da se
u različitim društvima i istorijskim peri-
odima različito definišu „normalnosti“,
a posebno ukazivanje Midove da su ne
samo karakteristike ličnosti već i odnosi
među polovima društveno konstruisani
kroz pitanja „šta znači biti žena“ ili „šta
znači biti muškarac“ u određenoj kulturi
(Bošković 2010: 65). Pri tome, posebno
treba istaći perspektivu koja preispituje
jednoobraznosti odrastanja, ukazuju-
ći na opovrgavanje bioloških datosti,
determinisanosti čovečanstva i opšteg
ljudskog ponašanja. Široka upotreba dela
Margaret Mid u akademskim krugovima,

a posebno van njih – među „običnim lju-
dima“ može ukazati na uticaj „Sazrevanja
na Samoi“ na društveno razumevanje
odrastanja u Sjedinjenim Američkim
Državama.

Govoreći o fazama i prekretnicama
kojima se kategorizuje zrelost u društvu,
treba istaći istraživanja obreda prelaza u
svetskoj i domaćoj antropološkoj misli,
kao i važnost pretpostavke da se „život
pojedince, bez obzira na tip društva, sa-
stoji (se) iz uzastopnih prelaza iz jednog
uzrasta u drugi i iz jedne delatnosti u
drugu“ (Van Genep 2005: 7). Delo Arnol-
da van Genepa imalo je veliki uticaj na
domaću nauku. Kako Kovačević navodi,
u srpskoj antropologiji možemo naći više
od dvadeset i pet radova inspirisanih Van
Genepovim delom „Obredi prelaza“ (Ko-
vačević 2006: 81). Prema Van Genepu,
život nameće stalne prelaze i sukcesivne
etape „čiji se krajevi i počeci spajaju u
jedan niz: rođenje, društveno sazreva-
nje, brak, očinstvo, uspon na društvenoj
lestvici, specijalizacija u poslu, smrt“
(Van Genep 2005: 7), pri čemu svakoj od
etapa odgovara određena ceremonija.²
Za razumevanje produžene mladosti je
naročito korisna Van Genepova klasifi-
kacija obreda prelaza koju čine obredi
segregacije, liminalnosti, agregacije.
Oni se različito ceremonijalno razvijaju
u zavisnosti od životne faze, domena u

² On, na primer, navodi kineske obrede i cere-
monije u gradu Fučou koje vode pojedinca od
detinjstva do odraslosti: od prvog kupanja, cere-
monije svezivanja zglavaka, brijanja glave bebe i
prvog napuštanja sobe po isteku prvog meseca,
raznih proslava i prinošenja žrtve „Majci“ u mese-
cima koji dolaze, ceremonije presecanja uza na
stopalima dok dete prohodava, preko ceremonije
prolaženja kroz vrata svake druge ili treće godine,
pa sve do „sazrevanja“ koje određuje ceremonija
izlaska iz detinjstva. Interesantno je i da se posle
50. rođendana posebno obeležava svaki jubilar-
ni rođendan, koji prate ceremonije i obredi koji
označavaju prelazak iz jednog starosnog doba u
naredno (Van Genep 2005: 66–71).

kome se status menja. Tako su liminalni obredi značajni kod veridbe, inicijacije i trudnoće, dok su obredi agregacije važni kod sklapanja braka, a obredi separacije kod sahrana (Van Genep 2005).

U kontekstu istraživanja sazrevanja i odrastanja, svojevrsnog stepenovanja faza i etapa u životu, a konačno i prekretnica u sticanju nove zrelosti, važno je imati na umu radove antropologa u Srbiji koji analiziraju rituale uvođenja u svet odraslih. Miroslava Malešević, na primer, piše o obrascima ritualnog ponašanja koji prate polno sazrevanje devojaka, bazirajući analizu na terenskom istraživanju u selima zapadne Srbije, među ženama koje su prepričavale svoje iskustvo iz prve polovine 20. veka (Malešević 1985: 34). Maleševićeva kao posebno važan događaj ističe pojavu prve menstruacije koja označava devojčinu biološku i društvenu zrelost,³ navodeći da se „od tog događaja ona (se) smatra odraslom devojkom sposobnom da rađa, pa prema tome i da se uda te da je to pravi trenutak da se njena zrelost i objavi. Neposredno (ili ubrzo) posle toga događaja, devojka se svečano izvodi u javnost (na vašare, posela), uključuje u grupu

³ Društvena zrelost, kao i bračni status, mogla je biti sugerisana i putem kostima ili ukrašavanja glave: frizure, različitih oglavlja, brade i brkova. Način vezivanja marama i češljanja, vezivanja pletenica, kao i detalji u kapi mogu ukazati na to da li je u pitanju devojka, nevesta, udata žena, majka ili žena u poznim godinama. Važno je naglasiti da status neveste u nekim krajevima traje od venčanja do dobijanja prvog deteta, kojim se dobija status udate žene (videti na primer Radojičić 2006; Medić 2011). O oglavljljima i kosi kao važnom individualnom i kolektivnom markeru piše i Van Genep, navodeći da se u plemenu Rehamna u Maroku sasvim malim devojčicama glava brije, a ostavljaju se samo prednji pramenovi i čuba na temenu; tokom puberteta kosa se pušta, ali su opet u prvom planu prednji pramenovi, dok se ostatak suplja oko glave; udajom se kosa deli u dve pletenice zabačene pozadi, dok se s majčinstvom one prebacuju napred, tako da padaju preko ramena i grudi (Van Genep 2005: 193).

zrelih devojaka, udavača, ozvaničava se promena njenog društvenog statusa“ (Malešević 1985: 34).

Prva menstruacija samim tim postaje biološki indikator polnog sazrevanja, kao i društveno doživljenog zdravog tela. Budući da se uloga roditelja i ostvarivanje zdravog i brojnog potomstva smatraju izuzetno važnim, prvu menstruaciju prate i brojne magijske radnje kojima devojčica na neki način „obebeđuje“ sebi laku i uspešnu tranziciju ka ulozi supruge i majke, odnosno ka fazama koje društveno slede.

Interesantno je pogledati i tekst iste autorke u kojem je analiziran prijem u pionirsku organizaciju u ključu obreda prelaza, a kao ritual uključivanja nove generacije mladih u društvo. Naime, kako Miroslava Malešević navodi, jedna od najvažnijih prekretnica u životu pojedinca je polazak u školu koji se obeležava u porodici deteta i školi prijema, a na izvestan način potvrđuje, u datom vremenskom kontekstu, tokom svečanosti povodom Dana republike, 29. novembra, kada prvaci postaju članovi Saveza pionira Jugoslavije (Malešević 1984: 74). Ritual kojim se generacija dece uvodi u društveno ustanovljenu starosnu organizaciju podrazumeva jednodnevni upliv u svet odraslih, podražavanje ponašanja odraslih do karikiranosti (zvaničnost, ozbiljnost, red, tišina, polaganje zakletve), odnosno, kako autorka navodi, inverziju uobičajenog dečjeg ponašanja i napredak u pravcu odraslosti i zrelosti (Malešević 1984: 78). Pionirskom zakletvom oni se obavezuju na odgovornost, koja jeste jedna od odlika zrelosti i odraslosti. Proklamovana zrelost u opštem društvenom sistemu, međutim, dešava se sa punoletstvom, koja se kod muškaraca preklapa sa odlaskom u vojsku (Kovačević 1986: 66). Kako Kovačević navodi, prelaz se odigrava iz statusa „dečaka“ ili „momčića“, „momka“

u status „muškarca“, pri čemu se pojedinac u novoj ulozi ponaša „ozbiljnije“, što prati i novi položaj i tretman u porodici. Važno je napomenuti da deo regruta na drugi način stiče status „zreloug čoveka“ – brakom i/ili dobijanjem dece pre odlaska u vojsku.⁴

U savremenom kontekstu, pomenuti događaji kojima se označavao prelaz u zrelost i odraslost nisu više značajni (vojni rok više nije obavezan, ne polaže se pionirska zakletva, a prvoj menstruaciji ne pridaje se toliki značaj). Ipak, živa je ideja o linearnosti i uzastopnim prelazima iz jednog uzrasta u drugi i iz jedne društvene uloge u drugu. Punoletstvo označava zakonsku tačku prelaza u odraslost, a proslavi 18. rođendana uglavnom se pridaje veća važnost nego ostalim rođendanima. Ono što odlikuje period koji nastupa nakon „zakonskog“ odrastanja značajno se menja poslednjih decenija, a dolazi i do odlaganja značajnih životnih događaja koji su ranije označavali odrastanje (brak, rađanje). Pitanje je kako se antropološki objašnjava promena životne faze tokom dvadesetih i tridesetih godina. Određenje mladosti već se menja u javnoj politici i javnom diskursu, pa tako na primer u državnim strategijama za mlade možemo videti pomeranje „granice mladosti“ na 30 godina (Mitrović 2021a: 11).

Kulturno propisana linearnost koja se nalazi u samoj srži moje istraživačke teme i fenomena „produžene mladosti“ implicira pitanje u odnosu na koje parametre „normalnosti“ je mladost „produžena“?

⁴ O zrelosti koja se stiče bračnim statusom svedoči bogata etnološka literatura. Žarko Trebješanin, na primer, navodi: „tek kada *stupi u brak*, kada se oženi ili kada postane roditelj, on [mladić] onda u punom i konačnom smislu postaje zrelo ljudsko biće“ (Trebješanin 1991: 224), dok na isti način „devojka tek činom *udaje* dobija zvanje i status 'žene'“ (Trebješanin 1991: 229).

Kada je reč o podrazumevanom postojanju individualne i društvene linearnosti i segmentiranog vremenskog toka, pri čemu se segmenti na izvestan način „osvajaju“ godinama života, ponašanjima i događanjima, a u cilju idealtipskog pravolinijskog kretanja bez vraćanja, sociološka istraživanja analiziraju ideju „uspešnog“ životnog toka. Sam pojam o kojem se govori, životni tok, istraživan je na više načina, a predstavlja „istraživanje životnih događaja, trajektorija, faza životnog toka i tranzicija“⁵ (Ignjatović 2009: 7–8). Iako se tranzicija u odraslost može posmatrati više kao proces nego kao događaj, ukazuje se na faze i događaje koje pojedinci osvajaju i prevazilaze. Ovi događaji označeni su kao „prekretnice“ (engl. *milestones*) ili ključni životni događaji – završetak školovanja, zaposlenje, ostvarenje finansijske i stambene samostalnosti i porodične tranzicije – sklapanje braka i rađanje deteta (Galland 2001 prema Tomanović 2012: 16). Ovde ispituemo da li je produžena mladost posebna faza i da li se tako percipira, odnosno koje su kulturne predstave povezane sa njenim određenjem.

⁵ Ignjatović definiše navedene pojmove na sledeći način: „*Životni događaji* su markeri koji obeležavaju životne faze, npr. završetak školovanja, ulazak u brak itd; *Trajektorija* (putanja) označava aktuelno stanje prethodno kumuliranih životnih događaja. Npr. razlikuju se trajektorije aktera koji se zaposle nakon srednje škole i aktera koji nastave školovanje; faze su delimično zasnovane na razvojnim fazama životnog ciklusa: detinjstvo, mladost, starost itd; *tranzicija* je prelazak iz jedne životne faze u drugu (npr. tranzicija u odraslost), a označavaju je ključni životni događaji. Pitanje određivanja granica među fazama životnog ciklusa slikovito je opisao Pareto, objašnjavajući teškoću određivanja tačke prelaska u odraslost: „Mi ne znamo gde počinje odraslost, kao što ne znamo gde počinje bogatstvo“ (Bourdieu 1993: 94 prema Ignjatović 2009: 8).

3 METOD

Za potrebe svog istraživanja, pored razmatranja literature i teorijskog pristupa temi, sprovedla sam polustrukturisane dubinske intervjuje. Izbor ispitanika spada u namerni uzorak, koji je biran kao „uzorak dobijen po principu grudve snega“ (Vučinić Nešković 2013: 33–34), pri čemu ispitanici preporučuju druge ispitanike, svoje poznanike, koje smatraju pogodnim za istraživačku temu, a odgovaraju zadatom kriterijumu. U konkretnom slučaju, kriterijum izbora je da pojedinci sebe smatraju mladima, zaposleni su i zarađuju platu koju smatraju dovoljnom za samostalan život, ali ipak biraju da žive sa svojim roditeljima. U istraživanju je učestvovalo trideset i tri ispitanika: sedamnaest ispitanika – mladih (starosti od 24 do 32 godine) i šesnaest ispitanika – roditelja (starosti od 47 do 64 godine) koji imaju odraslu decu prema navedenom kriterijumu. Neki od ispitanika su članovi iste porodice (jedanaest parova roditelji – deca). Zaposleni mladi intervjuisani su radi preispitivanja teze o iznuđenosti produžavanja mladosti, odnosno, kako bi se utvrdilo koji su još činioci važni kada je u pitanju ovaj fenomen. Analizirajući narative mladih za koje održavanje od strane roditelja nije nužnost, nastojala sam da naglasim slojeve nesamostalnosti i produžavanja zavisnosti u različitim aspektima života. Terenski deo istraživanja sprovedla sam u periodu od avgusta 2019. do novembra 2020. godine. Kao posebnu okolnost u drugom delu istraživanja istakla bih uslove pandemije kovida 19, što je značajno uticalo na pristup terenu (više u Mitrović 2021b, 2021c).

Shodno tome, ispitanici su prihvatili poziv na intervju onako kako je njima bilo najzgodnije, u atmosferi koju smo zajed-

no smatrali najprijetnijom ili najbezbednijom imajući u vidu pandemiju. Prvo su uglavnom intervjuisani mladi, a oni bi mi kasnije pomogli da ostvarim kontakt sa njihovim roditeljima. Uglavnom sam dobijala kontakt jednog od roditelja, sa kojim bih posle dogovorila intervju onako kako je najviše odgovaralo, pojedinačno ili u paru. Mesta zakazanih razgovora bila su različita, od kafića, preko stanova ispitanika, do zakazanih *Skype*, *Zoom* ili *Viber* „prostora“. Tokom prvog dela istraživanja, koje sam uglavnom obavljala u stanovima ispitanika, u jednom danu sam intervjuisala mlade i njihove roditelje. Sa mladima sam uglavnom razgovarala u njihovoj sobi, ukoliko su je imali, a sa roditeljima u zajedničkim prostorijama – dnevnom boravku ili kuhinji.

Antropološki teren ograničen je na teritoriju Beograda iz praktičnih razloga blizine terena, ali i sa idejom da se intervjuišu stanovnici različitih tipova naselja – gradskih, mešovitih i prigradskih – koja pripadaju beogradskim opštinama.⁶ Svi mladi ispitanici u trenutku istraživanja živeli su sa svojim roditeljima u Beogradu, na opštinama Čukarica, Grocka, Palilula, Rakovica, Savski venac, Voždovac, Vračar i Zvezdara. Istraživanje je sprovedeno prema etičkim principima i standardima u društvenim naukama.⁷

Kvalitativni metod i dubinski intervjui otkrivaju kako neki ljudi koji žive u Beogradu percipiraju mladost i odrastanje, odnosno kako izgleda saživot roditelja i njihove dece u kasnim dvadesetim

⁶ Beogradske opštine razlikuju se po gustini naseljenosti, infrastrukturi i broju stanovnika. Smatrala sam da je istraživanje života u različitim tipovima naselja značajno za potrebe šire teme, a posebno radi utvrđivanja kulturnih predstava o gradu. Shodno tome, nastojala sam da sagledam kako način na koji se doživljava grad i kraj u kome se živi utiče na fenomen „produžene mladosti“ (više u: Mitrović 2021a, 2021d).

⁷ Više u: Mitrović 2021a: 61–62.

i ranim tridesetim godinama života. Smatram da je doprinos antropološkog pristupa i kvalitativnog metoda pri proučavanju fenomena „produžene mladosti“ u dubljem razumevanju interpretacija iskustava ispitanika. U ovom radu izdvojene su interpretacije vezane za predstave o odrastanju, životnom toku i njegovim segmentima, doživljenim društvenim očekivanjima kada je reč o pojedincima određenih godina.

4 REZULTATI ETNOGRAFSKE STUDIJE: ODLOŽENA ODRASLOST I PROŽIVLJENA MLADOST

Kulturne predstave o vremenu i životnom toku analizirala sam kroz narative o odrastanju kroz društvene i lične prekretnice, kao i predstave o mladosti i odraslosti u nastojanju da objasnim šta u proučavanom kontekstu znači „adekvatnost“ odrastanja, „dobra“ ili „loša“ tranzicija, „prerastanje“, „kašnjenje“, „stagniranje“, „produžavanje“ i „skraćivanje“ i slično. Ovim pojmovima se artikuliše odnos između pojedinca i kulturno konstruisanog vremena u kojem bi pojedinac „pravim tempom“ trebalo da postigne nešto kako bi faza ili tranzicija bila „uspešna“.

Kada je reč o segmentaciji iskustva ili racionalizaciji doživljaja vremena, istraživanje koje sam sprovedla pokazalo je da ispitanici koriste iskustvo godina i odrastanja doživljavajući ga na četiri načina: 1) kroz državni školsko-vaspitni sistem;⁸ 2) kroz doživljaje sebe i sopstvenog

ponašanja koje se menja i „sazreva“; 3) kroz velike lične životne prekretnice izazvane događajima (na primer, razvod roditelja, preseljenje porodice, dobijanje sopstvene dece); 4) kroz šira društvena zbivanja koja utiču na generacijske razlike (mladi i roditelji su proživljavali mladost u različitom istorijskom kontekstu). Važno je reći da isti ispitanici nekada koriste dve ili tri navedene odrednice kako bi se orijentisali u opisivanju iskustva odrastanja. U nastavku teksta ističem neke od navoda ispitanika kako bih ilustrovala njihov doživljaj faza životnog toka. Navedeni delovi intervjua samo su deo bogate etnografske građe.

Ispitanici neke od faza ili perioda u odrastanju doživljavaju kao „klasične“ ili „društveno prihvaćene“ kategorije čija je odlika preciznost, odnosno postojanje segmentiranog vremena „od – do“. „Kategorije“ koje ispitanici prepoznaju kao faze i periode u sopstvenom iskustvu, koji obeležavaju određene prekretnice, uglavnom su: a) vrtić – osnovna škola – srednja škola/gimnazija – fakultet i dalje studije – zaposlenje – penzija; b) detinjstvo (nekad rano i kasno) – mladost – odraslost – zrelije godine – penzija; c) škola – vojska – brak – rođenje dece, pri čemu je važno naglasiti da nisu svi ispitanici proživeli ili prepoznali sve ove kategorije.

Jedna ispitanica, na primer, navodi: *Svoj dosadašnji život delim na one klasične kategorije: detinjstvo, mladost i odraslost, da tako kažem, a rekla bih da je ovo neka rana faza odraslosti od kad sam se zaposlila. Taj neki period se opet može podeliti na one društveno prihvaćene kategorije: vrtić, osnovna škola, srednja škola, fakultet, pa zaposlenje. To stvarno jesu bile takve etape. Jer ako srednja škola traje četiri godine, volim da znam da će se to završiti za četiri godine, a ne ova odraslost kad ne znam šta će biti sutra. (INFŽ, 28)*

⁸ Ovde je važno dodati i odlazak u vojsku koji kao važan deo iskustva odrastanja naglašava veliki deo ispitanika – očeva, što ukazuje na važnu generacijsku razliku u odnosu na mladiće u savremenoj Srbiji za koje ovaj događaj više ne označava promenu društvenog statusa i ritual prelaza u odraslost, već isključivo ličnu odluku o profesionalnoj karijeri vojnika.

Jedan ispitanik – otac takođe navodi: *Jedna faza je osnovna, druga srednja, treća fakultet. A pre fakulteta ima i vojska koja je nama dosta značila u to vreme. Ipak se osamostališ na godinu dana bez roditelja. To sad ove generacije nemaju, a mnogo znači u smislu da se odvojiš u glavi od roditelja, i praktično i fizički; ti godinu dana živiš sam, odnosno sa nepoznatim ljudima u kasarni. I nama je to mnogo značilo, to je bila velika prekretnica kod muškaraca i ja mislim da bi to trebalo da se vrati, taj vojni rok. Ne zato što će biti rata ili nečega, nego što to dosta u glavi izmeni muškarca. Dešava se posle srednje škole, pre fakulteta, znači u pravo vreme. Posle ide fakultet i ja sam, kad sam završio fakultet, počeo da radim.* (INFm*⁹ 55)

Kada je reč *individualnim faktorima odrastanja*, ispitanici na različite načine doživljavaju svoju zrelost, uglavnom je definišući primerima izbora koji su postajali prihvatljiviji ili neprihvatljiviji s vremenom. Nekad su u pitanju spoznaje preferenci („šta mi odgovara“, „šta volim, a šta ne“) bilo da se radi o odabiru mesta za izlazak, izboru društva ili ponašanja, dok su nekad u pitanju doživljaji izbora sopstvene reakcije na spoljne faktore. Jedna ispitanica dodatno naglašava važnost ličnog osećaja sazrevanja, ističući da lične promene kod nje stvaraju osećaj novih faza, od kojih trenutnu fazu opisuje kao „istraživanje“, što odgovara predstavi o produženoj mladosti: *Ja periode delim nekako po značajnim ličnim događajima i ne delim ih po školi. OK, mogu da bih se lakše snašla i „od – do“: od srednje do faksa i slično. Ali više ih delim po nekim ličnim prekretnicama koje su vrlo duboke i unutrašnje. Smatram sebe zreloom devojkom... zrelo devojaštvo kao period. Ne smatram se detetom, ne smatram sebe ženom... daleko*

sam od žene, devojka sam, ali nisam mlada više. Nisam više mlada devojka, nego neka zrelija devojka više. (...) Pre zrelog devojaštva je jedno lutanje, istraživanje, pronalaženje, gde sam ja u ovom celom sistemu. Kakav život hoću, kakav jednom hoću brak, kakav hoću posao, kako hoću da mi izgleda dan. Sva ta pitanja stoje pod 'istraživanje'. Introspekcija, sve to 'na unutra' da bih znala kako hoću da živim. To može da se zove istraživanjem u mladosti. Sad sam mnogo manje naivna, mnogo više biram, već nekako mogu da svrstam te ljude bez nekih lažnih iluzija da možda mi nešto možemo zajedno. Mnogo sam izbirljivija. (INFŽ, 28)

Treća grupa odrednica, kada govorimo o odrastanju i klasifikaciji perioda, za moje ispitanike obeležena je sećanjima na neki važan događaj koji je vrlo ličan i vezan za njihovu porodicu, obično preseljenje, stupanje u brak, razvod roditelja ili sopstveni razvod, rođenje ili smrt člana porodice. Faze su za ispitanike omeđene događajima u porodici, uz razvoj i modifikacije doživljaja porodice: *Moje detinjstvo je bilo obeleženo razdvajanjem roditelja, bila sam jako malena, sećam se ali... nakon toga škola gde sam bila super-vukovac, super-đak, sve kako treba. Onda srednja škola gde sam bila usmereno (obrazovanje) i onda tu neki izbor studija. Rad u struci... (...) U profesionalnom smislu potpuno super, neki lep put. I onda paralelna priča, nas dvoje [ispitanica i suprug] smo znači zajedno sad već milion godina, od te neke '84, slavili smo ono 30 godina, nikako da izračunam da li je 35, 36, puno godina zajedno i zajedničko odrastanje, i naše i deca u nekom trenutku, potpuno željenom, kad smo nas dvoje bili spremni za to. I onda čarolija dečjeg odrastanja i našeg sazrevanja do srednjih godina i sada neki stvarno momenat puštanja dece da se odvoje. Dajemo podršku, i eto. To je neki moj presek.* (INFŽ*, 55)

⁹ Ispitanici – roditelji obeleženi su zvezdicom (*).

Naposletku, neki ispitanici definišu faze u dosadašnjem životu u odnosu na *šira društvena, ekonomsko-politička dešavanja*, koja su direktno ili indirektno uticala na njihov život. Jedan ispitanik, na primer, navodi: *Pre sam bio dete. Drugačije gledaš na svet. 2008. godine se desila ona finansijska kriza i posle je naš posao dosta osetio sve to. U tom nekom trenutku sam ja zaista shvatio da sam ja odrastao. Tada je nekako bio opšti haos, niko od starijih u mojoj porodici, mi smo velika porodica i svi se družimo i slažemo, ima nas mnogo... niko od starijih se nije baš lepo snašao tu, kad je ta prva firma propala bilo je teško jer su svi uložili mnogo svojih godina u tu firmu i osetili to na ličnom nivou. Ja koji sam tu bio relativno nov i trebao sam samo onda da smirim situaciju. Tu sam shvatio da nema neke racionalne razlike između mene tada i njih kao odraslih. Nije sad da su oni mnogo zreliji od mene, sve je to isto. Kroz život sam shvatio da niko zapravo ne odraste, ljudi su generalno jako nezreli. Tako sam došao do samopouzdanja u svoje razmišljanje da neće da se desi neka velika prekretnica, da neće da mi klikne nešto u glavi i da mi se promeni način razmišljanja, nego jednostavno samo iskustvo i mudrost koja dolazi sa godinama da ne pravim iste gluposti koje sam pravio ranije. Video sam i mnogo starije ljude da se ponašaju mnogo klinačkije nego mnogo mlađi ljudi.* (INFm, 32)

Na ovom tragu, važno je reći da se i kod ispitanika – mladih i kod ispitanika – roditelja tranzicija u odraslost doživljava kao dosta duži proces nego što bi se moglo pretpostaviti. Mladost i odraslost ispitanici vide kao opozicije, pri čemu mogu postojati elementi odraslosti u mladosti i obrnuto. Na primer, naglašava se da neko može biti jako zreo u mladosti, ili čak ozbiljno i zrelo dete, dok neko može biti „neozbiljna“ odrasla osoba. Ipak, ponašanje „u skladu sa godinama“,

odrastanje i odraslost u narativima ispitanika osvajaju se „ozbiljnim ponašanjem“ doživljenim kroz kulturne predstave o odgovornosti za druge. Mladost se, s druge strane, doživljava kao doba bezbrižnosti, naivnosti i prava na istraživanje. Ona se takođe, prema ispitanicima, odnosi na promišljanje života i učenje: *Mladost mi je mnogo manje kontrolisana, mnogo impulsivnija. Ti ideš za tim nekim impulsima, koji nisu toliko promišljeni, ali učiš o sebi. Težiš da doneseš neke zaključke, mnogo više srljaš, što kažu, ali kroz to srljanje i impuls ti učiš o sebi. Izlaganje iskustvima, mislim da je to ključno. U ranoj mladosti se izlažem iskustvima koja ću u kasnijem životu obrađivati.* (INFž, 28)

Ispitanici su komentarisali i kako doživljavaju ponašanje u „skladu sa godinama“ u kontekstu vršnjaka ili „starijih“ od kojih se očekuje da budu „ozbiljniji“. Ispitanici nekad komentarišu „drugom mladost“ svojih poznanika ili članova porodice, manje ili više kritički, opisujući njihovu „neozbiljnost“. Dok je mladost viđena kao da jeste ili bi „trebalo da bude“ sebična i dinamična, odraslost je u narativima ispitanika određena idejom o odricanju i vođenju računa o nekome, o preuzimanju brige i odgovornosti: *Mlad si dok god si ti sebi na prvom mestu. Kada više nisi na prvom mestu, ti onda imaš decu, ženu – to ti postaje prioritet, onda više nisi mlad, nego si ozbiljan.* (INFm, 30)

Mladost se, prema mojim ispitanicima, „stepenuje“ i u odnosu prema roditeljima, zavisnosti od njih materijano, ali i u pogledu traženja odobrenja i dozvola, kao i u pogledu podrazumevanih zajedničkih aktivnosti. Prakse koje se često pominju su traženje dozvole za izlazak i najavljivanje druženja. Prema ispitanicima, autonomija u odlučivanju menjala se od trenutka kada su sami birali gde će da prespavaju i koliko dugo će ostati u izlasku. Mladost se takođe

stepenuje količinom slobodnog vremena. Iako smatraju da i sad imaju slobodno vreme, ono je, prema rečima ispitanika, u „pravoj mladosti“ bilo kontinuirano i neometano obavezama prema poslu ili stalnom partneru.

Posmatrajući odrastanje sopstvene dece, ispitanici – roditelji osvrću se na strahove koje su uz decu prevazilazili. Ovi strahovi menjali su se kako su deca odrastala, a stiče se utisak da su svakim novim izazovom deca ispitanika pomalo odrastala: od prvog samostalnog koraka, do izbegavanja „lošeg društva“, završetka školovanja i zaposlenja. Jedna ispitanica govori o svojim ranim strahovima koji su za nju ujedno bili i prvi pokazatelji odrastanja dece: *Prvo odrastanje jeste kad pustiš dete samo do škole. Kad ga pustiš da ti sam pređe ulicu. Sećam se to je meni bilo „kad ću ja da se rasteretim tog straha da on sam pređe ulicu“! Znači, taj strah da će moći sam da brine o sebi! Pa ga pratiš do kraja ulice, pa ga pustiš, pa sve manje i manje. U stvari, to ti je to učenje – učenje odvikavanja da moraš svuda nad njim kao kišobran da budeš, ili kao tepih da budeš, da se ne povredi. Da staneš ispred njega da ga sačuvaš od svih loših uticaja.* (INFŽ*, 60)

Kada su u pitanju narativi roditelja, odraslost je takođe stepenovana kroz razne događaje, životne prekretnice i ponašanja. Kao i u narativima mladih, stiče se utisak da se zrelost osvaja, te da odrastanje karakteriše ponašanje, odnos prema ljudima, stvarima i događajima. Ispitanici – roditelji svoju odraslost vezuju za dobijanje dece i spoznaju sebe u odnosu na svoju decu. Prema gotovo svim narativima, glavni i poslednji marker afirmisanja odraslosti postaje dobijanje sopstvene dece: *Ja sam postala odrasla osoba kad sam dobila decu. To je bio ključan momenat. Ja sam porasla uz moju decu. Znači, dok nisam imala svoju decu ja sam bila prvenstveno dete svojim*

roditeljima i tako su me tretirali i ja sam samu sebe tako tretirala – kao dete svojih roditelja. A kad sam ja postala roditelj, onda sam odrasla i sve sam manje bivala dete svojim roditeljima, a sve više roditelj svojoj deci. (INFŽ*, 56)

Posebno je interesantno da neki ispitanici naglašavaju da su taj veliki prelaz u odraslost kroz roditeljstvo videli samo oni, odnosno da je reakcija okoline izostala: *Kad sam dobila Iliju [starijeg sina, 27], pošto je prvi, očekivala sam nenormalne promene – sada sam ja postala mama. Iliju sam dobila sa 20 godina, što je za ovo vreme, vrlo mlado. Isto bih to uradila i sa ovom pameću, znači da mlada rodim. Nije bila neka promena, a očekivala sam je – ja sam mama i to treba da se vidi na čelu, da me prepoznaju kao mamu, međutim to nije to.* (INFŽ*, 47)

5 DISKUSIJA

Kao što primećuju različiti autori i kako studije mladih pokazuju, parametre zrelosti predstavljaju i lične i socijalne karakteristike, kao i doživljaj „odraslosti“ čiji je naglasak često na individualizmu, prihvatanju odgovornosti za svoje postupke, donošenju samostalnih ili samostalnijih odluka, ostvarivanju odnosa sa roditeljima kao jednakima i spremnosti pojedinca da se odrekne nečega (od materijalnih dobara do slobodnog vremena) zarad nekog drugog. Naime, kako naglašava Smiljka Tomanović, ključne promene pri tranziciji u odraslost vezuju se za ostvarivanje autonomije u odnosu na roditelje i sam odnos prema odgovornosti. Mlada osoba, shodno navedenom, sa položaja objekta odgovornosti svojih roditelja postaje subjekat odgovornosti, te odgovorna za sebe i druge (Brannen et al. 2002: 5 prema Tomanović 2010: 179). Važno je napomenuti da tranziciju u odraslost, kao i druge tranzicije

procesu, karakteriše promenljiv tempo (u ovom slučaju odrastanja), budući da markeri imaju promenljiv raspored, kao i da raspon između događaja može biti različito vremenski strukturiran (Ignjatović 2009: 11–12).

Vodeći se narativima ispitanika, potvrđuje se hipoteza o tranziciji u odraslost kao procesu pre nego događaju (Hogan i Astone 1986; Arnett 1997). Uz to, moglo bi se dodati i da je reč o procesu koji je dosta duži nego što bi se moglo pretpostaviti, odnosno da se odrastanje kroz vizuru ispitanika u velikoj meri poistovećuje sa čitavim periodom odrastanja. Na primer, ispitanici – mladi tranziciju u odraslost doživljavaju i kroz razliku u preuzimanja odgovornosti od momenta zaposlenja, ali i kroz razliku između osnovne i srednje škole ili između najranijeg detinjstva i preuzimanja prvih školskih obaveza. Ispitanici – roditelji sopstveno odrastanje doživljavaju na sličan način, a odrastanje dece povezuju sa istraživanim kontekstom, naglašavaju tranziciju koja se desila i koja se očekuje u budućnosti, posebno kroz preseljenje, brak i roditeljstvo dece. Dok se kod ispitanika – mladih kao rekreativaca u odrastanju (koju su prevazišli ili pred kojom se nalaze) percipira zaposlenje i stambeno osamostaljenje, kod obe ispitaničke grupe vrhunac odraslosti iskazan je kroz kulturnu predstavu o roditeljstvu (mladi i roditelji)¹⁰ ili lično iskustvo roditeljstva (roditelji). Društvena uloga roditelja doživljava se kroz prizmu potpune autonomije i preuzimanja odgovornosti za sebe, kojoj novu dimenziju daje preuzimanje odgovornosti za blagostanje

¹⁰ Niko od mojih ispitanika – mladih koji su učestvovali u ovom istraživanju nije u bračnoj zajednici, niti ima decu. Ipak, neki od ispitanika – roditelja su postali babe i dede, budući da većina njih ima i drugu decu pored one sa kojom sam ja razgovarala.

sopstvenog deteta (videti: Tomanović, Stanojević i Ljubičić 2016).

Kada je reč o pojmu „mladosti“, ona se među ispitanicima percipira kroz predstave o slobodi, revoluciji, traganju, lutanju, pronalaženju sebe, neozbiljnosti, buntu, bahatosti, nemaru, pri čemu se sve predstave doživljavaju kao očekivane i društveno opravdane. Implicitna i direktna veza sa frazom „u skladu sa godinama“ sugerise pretpostavku da se neka ponašanja prerastaju, kao što deca prerastaju odeću, te se u njih ne treba vraćati. Ukoliko se pak u odraslosti pojedinac „vraća“ u prethodna stanja i ponašanja narušava se ideal linearnosti, a dolazi do određenog nesklada koji se percipira kritički ili kroz humor kao „neozbiljno ponašanje“. Za mladost je, s druge strane, neozbiljnost kulturno prihvatljiva, čak, kako deluje, poželjna jer dovodi do samospoznaje. Takođe, kao što je „neozbiljno ponašanje“ neprihvatljivo ili neobično za odraslog čoveka, postoji ideja da previše ozbiljno ponašanje ne priliči mladosti. Pojedinci koji se doživljavaju kao „previše ozbiljni za svoje godine“ označeni su kroz kulturne predstave o „starmalosti“.¹¹ Interesantno je navesti i kulturne predstave o „proživljavanju mladosti“ u čijem je fokusu ideja da se jednom „proživljeno“ ponašanje, koje se uglavnom smatra devijantnim ili nepoželjnim, neće kasnije „vratiti“.

Primeri ovog ponašanja su, na primer, preterivanje u alkoholu, eksperimentisanje sa drogama, česti i dugi izlasci, neobavezan seksualni život i često menjanje partnera. Iako navedena ponašanja nikada nisu kulturno percipirana kao pozitivna i poželjna, ona se doživljavaju kao „normalnija“ i „prihvatljivija“ za mlade

¹¹ Izrazi „starmali“ ili „starmala“ potiču od grčkog naziva „paleofron“ (gr. παλιόφρων) onaj koji (ili ona koja) se ponaša kao star čovek, starmali, starmala (Vujaklija 1961: 668).

nego za odrasle ljude, u čemu dodatnog udela imaju kulturne predstave o značaju „proživljavanja“ i „zasićivanja“. Ispitanici, posebno ispitanici – mladi, pozitivno gledaju na „lutanja“ i „eksperimentisanja“ u mladosti, smatrajući da ih je upravo to naučilo kako da se ponašaju i šta žele u odraslosti.

Idejom da mladost treba iskoristiti može se i dalje tumačiti produžena mladost mojih ispitanika. Naime, kao što su pokazali ovaj i drugi aspekti sprovedenog antropološkog istraživanja, zrelo zajedničko stanovanje postaje racionalan izbor jer podrazumeva nekakvu racionalnu organizaciju i upravljanje vremenom, novcem i životnim planovima (Mitrović 2021a, 2021d). Mladi učesnici u istraživanju žive sa svojim roditeljima, zaposleni su i svoju platu smatraju dobrom za život u Srbiji. Samim tim, oni mogu da se osamostale, ali to ipak ne čine. Uz procenjivanje mogućnosti potrošnje ili štednje u roditeljskom domu, vreme se posmatra i iz ugla „proživljavanja“ mladosti. Naime, ispitanici – mladi smatraju da će jednom kada se presele i „odrastu“ i dobiju svoju porodicu imati manje novca za užitke koje u ovoj situaciji sebi mogu da priušte, od poručivanja hrane, preko izlazaka i kupovine skuplje garderobe, do odlazaka na putovanja koja se smatraju egzotičnim (Mitrović 2021d: 108). Takođe, smatraju da neće moći da štede novac. Samim tim, produžena mladost mojih ispitanika može se analizirati kroz prizmu kulturne predstave da se mladost mora „proživeti“ i da se mora „pametno iskoristiti“ bilo za ličnu satisfakciju izlazenja, putovanja i slično ili kako bi se steklo i uštedelo, te kasnije obezbedio sigurniji život. Pitanje slobodnog vremena takođe se postavlja na tas vage kojom se procenjuju koristi porodične kohabitacije, budući da su ispitanici svesni da bi samostalan život,

osim troškova, podrazumevao i vreme u nabavci, pripremanju hrane, održavanju domaćinstva i slično.

6 ZAKLJUČAK

Fenomenu „produžene mladosti“ pristupila sam sa ciljem da analiziram da li na postojanje ovog fenomena u Srbiji utiču kulturne predstave. Zanimalo me je na koji način shvatanja životnog toka i mladosti dovode do određenih ideja i delanja. Smatram da „produžena mladost“, osim očitim ekonomskim i strukturalnim ograničenjima, jeste uslovljena i kulturnim faktorima, odnosno da se koristi kao strategija, pri čemu je najveća ušteda predstavljena kroz „čekanje“ u roditeljskom domu. Shodno tome, fenomen „produžene mladosti“ može se analizirati i u ključu društveno konstruisane linearnosti koja nije nužna, premda jeste poželjna. Produžena mladost i duža tranzicija u odraslost stoje kao momenat u mladosti na samoj granici odraslosti, u kome se vremenom i finansijama upravlja mudro. „Produžena“ mladost, služeći se odrednicama Arnolda van Genepa, predstavlja produženu liminalnost, u kojoj pojedince odlikuju neki elementi prethodne i sledeće faze. Naime, na primeru mog istraživanja, pojedinci prevazilaze određene prekretnice koje ih čine odraslima: punoletni su, završili su sa svojim obrazovanjem, zaposleni su, imaju sopstvene prihode. Ipak, život sa roditeljima, neravnomerno učešće u troškovima i održavanju domaćinstva, kao i sopstvena porodična tranzicija (sklapanje braka i dobijanje dece) ispitanike dele od potpune autonomije i kulturno doživljene odraslosti. Samim tim, ispitanici orbitiraju u liminalnosti socijalnih i ličnih parametara zrelosti, na momente dalje ili bliže od potpune autonomije i ostvarivanja odnosa sa roditeljima kao jednakima.

Smatram da je „produžena mladost“ značajno modelovana predstavama o vremenu, linearnosti, iskorišćavanju prilika, i utisku da „nema nazad“ i da se svaka faza treba „proživeti“. Produžena mladost kao faza ili međufaza nije percipirana kao negativna, čak je viđena kao „normalan“ deo životnog toka u Srbiji. Ukoliko se posmatra kroz prizmu „ponašanja u skladu sa godinama“, ostanak u

roditeljskom domu u kasnim dvadesetim i ranim tridesetim godinama u Srbiji nije „nenormalan“ ili barem nije neočekivan. „Mladost“, doživljena kroz predstave o slobodi, revoluciji, traganju, lutanju, pronalaženju sebe, neozbiljnosti, buntu, bahatosti, nemaru, percipira se kao o određenoj meri neophodna, a u skladu sa pretpostavkom da se neka iskustva moraju desiti kako bi se „prerasla“.

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Ovaj članak rezultat je rada autorke u Etnografskom institutu SANU, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a na osnovu ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada u NIO u 2022. godini broj: 451-03-68/2022-14/200173 od 4.2.2022.

Napomena: Članak sadrži segmente iz doktorske disertacije autorke: „Fenomen ‘produžene mladosti’ u Beogradu: etnološko-antropološka analiza“ (Mitrović 2021a).

LITERATURA

- Amit, T. V., & Wulff, H. (Eds.) (1995). *Youth cultures: A Cross-Cultural Perspective*. London: Routledge.
- Arnett, J. J. (1997). Young People's Conceptions of the Transition to Adulthood. *Youth & Society*, 29(1), 1–23. <https://doi.org/10.1177/0044118X97029001001>
- Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the Transition to Adulthood: Perspectives from Adolescence Through Midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 133–143. <https://doi.org/10.1023/A:1026450103225>
- Bošković, A. (2010). *Kratak uvod u antropologiju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bucholtz, M. (2002). Youth and Cultural Practice. *Annual Review of Anthropology*, 31, 525–552. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085443>
- Card, J. J., & Wise, L. L. (1978). Teenage Mothers and Teenage Fathers: The Impact of Early Childbearing On the Parents' Personal and Professional Lives. *Family Planning Perspectives*, 10(4), 199–205. <https://doi.org/10.2307/2134267>
- Chilman, C. S. (1980). Social and Psychological Research concerning Adolescent Childbearing: 1970–1980. *Journal of Marriage and Family*, 42(4), 793–805. <https://doi.org/10.2307/351825>
- Corijn, M., & Klijzing, E. (Eds.) (2001). *Transitions to adulthood in Europe*. Dordrecht: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-94-015-9717-3>
- Divac, Z. (2009). An Ethnological Look at the Issue of Prolonged Adolescence. *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA*, 57(2), 123–129. <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/376d3c08889d42229c645f2f1769a7ff.pdf>
- Durham, D. (2000). Youth and the Social Imagination in Africa: Introduction to Parts 1 and 2. *Anthropological Quarterly*, 73(3), 113–120. <https://www.jstor.org/stable/3317936>
- Evans-Pritchard, E. E. (1940). *The Nuer: A Description of the Models of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford: Clarendon Press.
- Franklin, D. L. (1988). The Impact of Early Childbearing on Developmental Outcomes: The Case of Black Adolescent Parenting. *Family Relations*, 37(3), 268–274. <https://doi.org/10.2307/584561>
- Freeman, D. (1996). *Margaret Mead and the Heretic: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. England: Penguin Books.
- Gaćanović, I. (2009). *Problem evropskog identiteta: uvod u antropologiju Evropske unije*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar. http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Publications/EB-44_IG.pdf
- Hogan, D. P., & Astone, N. M. (1986). The Transition to Adulthood. *Annual Review of Sociology*, 12, 109–130. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.12.080186.000545>
- Honwana, A. (2012). *The Time of Youth: Work, Social Change and Politics in Africa*. Washington: Kumarian Press.
- Ignjatović, S. (2009). Recent problems in research on transition to adulthood: Country focus Serbia. *Stanovništvo*, 47(1), 7–22. <http://dx.doi.org/10.2298/STNV0901007I>
- Khosravi, S. (2017). *Precarious Lives: Waiting and Hope in Iran*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kovačević, I. (1986). Odlazak u vojsku. *Etnološke sveske*, 7, 64–70. [http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/ES-VII_\(1986\)_09_Ivan_Kovacevic.pdf](http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/ES-VII_(1986)_09_Ivan_Kovacevic.pdf)
- Kovačević, I. (2006). Van Genep po drugi put među Srbima: prilog istoriji srpske etnologije/ antropologije u poslednjoj četvrtini dvadesetog veka. *Etnoantropološki problemi*, 1(1), 81–94.
- Malešević, M. (1984). Prijem u pionirsku organizaciju. *Etnološke sveske*, 5, 73–82. [http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/ES-V_\(1984\)_11_Miroslava_Malesevic.pdf](http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/ES-V_(1984)_11_Miroslava_Malesevic.pdf)
- Malešević, M. (1985). Obrasci ritualnog ponašanja uz polno sazrevanje devojaka. *Etnološke sveske*, 6, 33–39. [http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/ES-VI_\(1985\)_05_Miroslava_Malesevic.pdf](http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/ES-VI_(1985)_05_Miroslava_Malesevic.pdf)
- Malinowski, B. (2001). *Sex and Repression in Savage Society* (2th ed.). London, New York: Routledge Classics.

- Medić, V. (2011). O belopalanačkoj narodnoj nošnji. *Glasnik Etnografskog muzeja*, 75(1), 87–117. <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/d0542Fee12094f29b2e91c72719d7801.pdf>
- Mid, M. (1978). *Sazrevanje na Samoi: psihološka studija mladeži u primitivnom društvu, namenjena ljudima zapadne civilizacije*. Beograd: Prosveta.
- Milenković, M. (2003). *Problem etnografski stvarnog: Polemika o Samoi u krizi etnografskog realizma*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mitchell, B. A., Wister A. V., & Gee, E. M. (2002). 'There's No Place Like Home': An Analysis of Young Adult's Mature Coresidency in Canada. *The International Journal of Aging and Human Development*, 54(1), 57–84. <https://doi.org/10.2190/DN8G-36ER-NHYK-64EN>
- Mitrović, K. M. (2021a). *Fenomen „produžene mladosti“ u Beogradu: etnološko-antropološka analiza* (Doktorska disertacija na srpskom jeziku). Dostupna u Nacionalnom repozitorijumu disertacija u Srbiji (123456789/18589).
- Mitrović, K. M. (2021b). Rad od kuće: novi pristupi životnim prostorima tokom Covid-19 pandemije. In B. Žikić (Ed.), *KOVID-19 u Srbiji '20. Zbornik radova* (pp. 189–202). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet. Retrieved from <https://nauka.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2022/02/Kovid-u-Srbiji-20.pdf>
- Mitrović, K. M. (2021c). Zajedno sami: mogućnosti i ograničenja zrelog zajedničkog stanovanja tokom pandemije kovida 19. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 69(3), 641–656. <https://doi.org/10.2298/GEI2103641M>
- Mitrović, K. M. (2021d). Antropologija prostora u kontekstu istraživanja fenomena „produžene mladosti“. *Antropologija*, 21(1), 87–112.
- Radojičić, D. (2006). Nošnja iz Vrčina. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 54(1), 259–270. <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/22f5fb8179c34b74b3112d0c27ff19b4.pdf>
- Shankman, P. (2018). The Mead-Freeman Controversy Continues: A Reply to Ian Jarvie. *Philosophy of Social Sciences*, 48(3), 1–24. <https://doi.org/10.1177/0048393117753067>
- Tomanović, S. & Ignjatović, S. (2004). Mladi u tranziciji: između porodice porekla i porodice opredeljenja. In S. Mihailović (Ed.), *Mladi zagubljeni u tranziciji* (pp. 39–64). Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Tomanović, S. (2010). *Odrastanje u Beogradu: oblikovanje socijalnih biografija mladih u porodicama dva društvena sloja*. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., & Ljubičić, M., & Živadinović, I. (2012). *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: „Čigoja štampa“ Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Tomanović, S., Stanojević, D., & Ljubičić, M. (2016). *Postajanje roditeljem u Srbiji. Sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Trebešanin, Ž. (1991). *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Van Genep, A. (2005). *Obredi prelaza: sistematsko izučavanje rituala*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Vučinić Nešković, V. (2013). *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji: od normativnog do iskustvenog*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Vujaklija, M. (1961). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Žikić, B. (2013). *Slike u izlogu. Kulturne predstave o Evropskoj uniji kao sredstvo opisivanja paralelne stvarnosti stanju u Srbiji 1991–2011*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

How to cite: Mitrović, K. M. (2022). Anthropological research on coming of age and "extended youth": Youth "well-spent" in Serbia. *Stanovništvo*, 60(2), 89–106. <https://doi.org/10.2298/STNV2202089M>